

Muhammed Usame Onuş, Doç.Dr.

Mardin'de doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2011). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Hırakî'nin el-Muhtasar'ı ve Hanbelî Mezhebine Etkisi" başlıklı teziyle yüksek lisansını (2013), "VI.-VII. Asırlarda Dımaşk Hanbelîliği" adlı teziyle doktorasını (2020) tamamladı. 2024 yılında doçent oldu. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1614
İSAM Yayınları 280
İlmî Araştırmalar Dizisi 112
© Her hakkı mahfuzdur.

DİMAŐK HANBELİLİğİ

Mezhebin Tarihsel ve Doktriner Gelişimi (5-7./11-13. Asırlar)

Muhammed Usame Onuş

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın editörü M. Murtaza Özeren, Rabia Aydın
Geliştirme editörü Emine Canlı
İmla İnyet Bebek
Bibliyografya Abdurrahman Kaya
Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında yayınlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 05.12.2025 tarihli
ve 2025/10 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Aralık 2025
ISBN 978-625-428-970-5

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Onuş, Muhammed Usame
Dımaşk Hanbelîliği -mezhebin tarihsel ve doktriner gelişimi (5-7/11-13. asırlar)- / Muhammed
Usame Onuş. İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2025.
293 s. ; tablo ; 23,5 cm. (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1614. İSAM Yayınları; 280. İlmî Araştırmalar
Dizisi; 112)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-428-970-5

İçindekiler

Kısaltmalar	9
Tablolar Listesi	10
Önsöz	11

Giriş: Muhteva ve Literatür 15

Birinci Bölüm

Hanbelî Mezhebinin Dımaşk'taki Serüveni 41

I. Dımaşk'taki Siyasî, İlmî ve Sosyal Ortam	43
A. Siyasî Gelişmeler	43
B. İlmî ve Sosyal Ortam	47
II. Dımaşk'ta Hanbelîlik	52
A. 6. (12.) Yüzyıldan Önce Dımaşk'ta Hanbelî Çevre	52
B. 6. (12.) Yüzyıldan İtibaren Dımaşk'taki Hanbelî Çevrenin Oluşumu	55
1. Hanbelî Ulema Ailelerinin Faaliyetleri	55
2. Aile Çevresi Olmayan Hanbelîler	69
C. Dımaşk'taki Hanbelî Çevrenin Etkin Hale Gelmesi	70
1. Emevî Camii'ndeki Hanbelî Mihrabı	72
2. Hanbelîler'in Siyasî Otoriteyle İlişkileri	77

İkinci Bölüm

Hanbelî Çevrenin Dımaşk'taki Tedris ve Telif Faaliyetleri 83

I. Hanbelî Çevrenin Dımaşk'taki Tedris Faaliyetleri	85
A. Hanbelî Eğitim Müesseselerinde Tedris Faaliyetleri	85

B. Eğitim Müesseseleri Dışındaki Tedris Faaliyetleri	100
C. Okutulan Fıkıh Dersleri ve Takip Edilen Eserler	105
II. Hanbelî Çevrenin Dımaşk'taki Telif Faaliyetleri	114
A. Telif Türleri	115
1. Fürû-i Fıkıh Eserleri	115
2. Usûl-i Fıkıh Eserleri	123
3. Hilaf Eserleri	124
4. Bir Konuyu Müstakil Olarak Ele Alan Eserler	125
5. Derlenmemiş Literatür	127
B. İlgî Yoğunlukları	128

Üçüncü Bölüm

Dımaşk Hanbelîliği'nin Mezhep İstikametini Tahkim Etme Çabaları 137

I. Teşekkülünden 6. (12.) Yüzyıla Kadar Hanbelî Mezhebi	141
A. Müttekaddimîn Döneminde Mezhebin İstikameti	141
B. Bağdat Hanbelîliği'nde Kelamî Eğilim: Ferrâ ve Ashabî	144
1. Mutavassıtîn Döneminde 6. (12.) Yüzyıla Kadar Mezhebin Genel Karakteristiği	145
2. "Ferrâ ve Ashabî"nin Kelam ve Usûl-i Fıkıha Yaklaşımları	148
II. Dımaşk Hanbelîliği: Mezhep İstikametini Tahkim Etme Çabaları	169
A. Usul ve Kelama Dair Değerlendirmeler	171
1. Usule Dair Değerlendirmeler	171
2. Kelama Dair Değerlendirmeler	173
B. Fürûa Dair Değerlendirmeler	177
1. Ferrâ'ya Yöneltilen Eleştirilerdeki Değerlendirmeler	178
2. Ferrâ ile Muvafık Olunan Meselelerdeki Değerlendirmeler	189

Dördüncü Bölüm

**Mezhep Sistematiği ve Mezhep Mesâiline Dair Yaklaşımların
Değerlendirilmesi 195**

I. Hanbelî Fürû Eserlerinin Sistematiği 197

II. Mezhep Mesâiline Dair Değerlendirmeler 203

A. İhtilaflar, İhtilaflara Dair Kavramlar ve Örnekleri 204

1. İhtilafı Göstermek İçin Kullanılan Kavramlar 205

2. İhtilaf Örnekleri 207

B. Muhalif Görüşlere Verilen Cevaplar ve Yapılan Tercihler 223

1. Mezhep Dışı Görüşlere Karşı Verilen Cevaplar 224

2. Mezhep İçi İhtilaflardaki Tercihler 230

Sonuç 245

Ekler 253

EK 1: Hanbelî Ulemâ Ailelerinin Dımaşk'ta Yaşamış,
Öne Çıkan İsimleri 253

EK 2: Önemli Fıkıh Eserlerinin Tasnifi 257

Kaynakça 271

Dizin 287

Tablolar Listesi

- Tablo 1: Dimaşk'taki Hanbeli Eğitim Messeseleri 99
- Tablo 2: Eğitim Messeseleri Dışındaki Tedris Faaliyetleri 105
- Tablo 3: Okutulan Dersler ve Eserler 114
- Tablo 4: *el-Muhtasar* ve *el-Mukni*'in Genel Tasnifi 200
- Tablo 5: İbn Kudame'nin *el-Mukni*'inin Tasnifi 201
- Tablo 6: şirazi Ailesinin Dimaşk'ta Yaşamış, Öne Çıkan İsimleri 253
- Tablo 7: Mnecca Ailesinin Dimaşk'ta Yaşamış, Öne Çıkan İsimleri 254
- Tablo 8: Kudame Ailesinin Dimaşk'ta Yaşamış, Öne Çıkan İsimleri 255
- Tablo 9: Hıraki'nin *el-Muhtasar*'ının Tasnifi 257
- Tablo 10: Mecdddin İbn Teymiyye'nin *el-Muharrer*'inin Tasnifi 259
- Tablo 11: şemseddin İbn Mflih'in *Kitbl-Fr*'unun Tasnifi 261
- Tablo 12: Merdvi'nin *el-İnsf*'inin Tasnifi 263
- Tablo 13: Haccvi'nin *el-İkn*'inin Tasnifi 265
- Tablo 14: Mer' b. Ysuf'un *Delilt-tlib*'inin Tasnifi 267
- Tablo 15: Buhti'nin *er-Ravzl-murbi*'inin Tasnifi 269

Önsöz

İslamî ilimler, teşekkül dönemlerinden itibaren içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve ilmî gelişmelerden etkilenmiştir. Özellikle bu ilimler için kırılma olarak ifade edilebilecek bazı süreçler, söz konusu gelişmelerin ve etkilerinin daha kalıcı bir şekilde ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bahsi geçen kırılma dönemlerinden birisi de çalışmamıza konu olan, hicrî 5-7. (11-13.) asırları içine alan dönemdir. Zikri geçen dönemde kültürel ve ilmî merkez konumunda olan bazı bölgelerdeki siyasî ve askerî karışıklıklar, buralarda yaşayıp ilmî faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütme konusunda endişe duymaya başlayan ulemayı daha istikrarlı bir ortam arayışına sevk etmiştir. Nitekim uzun bir süre İslam dünyasının ilmî ve siyasî merkezi olan Bağdat'ta beliren Moğol tehlikesi ve Kudüs'teki Haçlı istilası, bu iki bölgeye nispetle daha istikrarlı durumdaki Dımaşk ve Kahire'yi yeni siyasî ve ilmî merkezler olarak öne çıkarmıştır. Farklı entelektüel geleneklere müntesip âlimlerin ilmî faaliyetlerini bu iki şehirde yürütmeye başlaması, fıkıh ilmi açısından önemli gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Neredeyse bütün müntesipleri 6. (12.) asırda Bağdat ve Kudüs'ten Dımaşk'a göç etmiş olan Hanbelî mezhebi de bu dönemde önemli gelişmelere şahit olmuştur.

Hanbelî mezhebinin 5. (11.) asırdan itibaren Dımaşk'taki faaliyetleri, bu kitabın odaklandığı temel araştırma konusudur. Mezhebin hem tarihî açıdan hem de fikhî mesâile dair yapılan değerlendirmelerin mahiyeti açısından incelenmesini hedefleyen bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, mezhebin Dımaşk'taki tarihine tahsis edilmiştir. İkinci bölümde, kurdukları eğitim müesseseleri ve kaleme aldıkları eserler vasıtasıyla Hanbelîlerin ilmî faaliyetleri ele alınmıştır.

İbn Kudâme'nin değerlendirmelerini merkeze alan son iki bölümde mezhep mesâili incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Dımaşk'ta gelişim gösteren ve İbn Kudâme'nin liderliğini üstlendiği Hanbelî çevrenin, önceki dönemlere nispetle farklılıklarını ortaya koyan ve sonraki dönemlerde mezhebe yön vermesini sağlayan temel unsurlar üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise İbn Kudâme'nin değerlendirmelerinden hareketle ihtilaf ve tercihleri ifade etmede kullanılan kavramlar ve bunların anlamı incelenmiştir.

“VI.-VII. Asırlarda Dımaşk Hanbelîliği” başlıklı doktora tezime dayanan bu kitabın ortaya çıkmasında emeği olan birçok kişi ve kuruma burada teşekkür etmem gerekir. Fakat bütün bunlardan önce kitabın hazırlık aşamasında rahmet-i rahmâna kavuşmuş olan muhterem babam Molla Abuzeyt'i anmalıyım. Babam elli sekiz yıllık ömrünün neredeyse kırk beş yılını zor şartlar altında ilim ve irfan yoluna adadı. Gözümü dünyaya açtığım günden beri ilim yolunda fedakârlığın ne olduğunu hem sözleriyle hem de fiilleriyle gösterdi. Hayatı boyunca insanlara ilim ve irfanı anlattı; hak ve hakikat yolunu göstermeye çalıştı. Binlerce öğrenci yetiştirdi ve ömrünün son anlarına kadar ders verdiği rahlesinin başından kalkmadı. Son ameli, kibleye çevirmemi zi istediği sedyesinde okuduğu ezan ve kıldığı namaz oldu. Küçük-lüğümden rahmet-i rahmâna ulaştığı ana kadar ilim yolunda sebat etmem için himmetini hiç eksik etmedi. Hem rehberim hem hocam oldu. Hayır dualarını esirgemedi. Bu çalışmanın her zerresinde onun emeği ve gölgesi vardır. Hem öğrencisi hem evladı olarak üzerimdeki emeğini ve hakkını anlatmaya, minnettarlığımı ifade etmeye kelimeler yetmez. Yüce Allah'tan elinizdeki kitabın muhterem babam Molla Abuzeyt için sadaka-i câriye olmasını temenni ediyorum.

Hayatım boyunca duasını eksik etmeyen annem ile desteklerini sürekli yanımda hissettiğim kardeşlerimi de zikretmem gerek. Onlara burada yapılacak bir teşekkürün kâfi gelmeyeceğinin farkındayım. Kendilerine Allah'tan hayırlı ve sağlıklı bir ömür niyaz ediyorum. Çalışma konusunun tespitinde ve sonraki süreçlerde hoşgörüsünü esirgemeyen, ufuk açıcı ve farklı bakış açılarını yansıtan değerlendirmeleriyle çalışmanın şekillenmesinde yol gösterici olan Prof.Dr. Hasan Hacak'a müteşekkirim. Çalışmanın başından sonuna kadar gerek birebir sohbetlerdeki tavsiyeleriyle gerekse farklı dönemlerde bu çalışma için ortaya koymaya çalıştığım metinlere dair yaptığı kıymetli tenkitleriyle çalışmanın

olgunlaşmasını sağlayan Doç.Dr. Eyyüp Said Kaya'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Özellikle son dönemlerde çalışmanın tamamını okuyarak metnin belirli akademik kriterlere göre şekillenmesi hususunda katkı sağlayan, ufuk açıcı sohbetleriyle yol gösteren Prof.Dr. Sami Erdem'e ve Prof.Dr. Özgür Kavak'a minnettarlığımı ifade etmeliyim. Prof.Dr. Ertuğrul Boynukalın, Prof.Dr. Abdullah Durmuş ve merhum Prof.Dr. Ahmed Hamdi Furat tez savunma jürimde yer alarak kıymetli tavsiyelerini esirgemediler. Kendilerine şükranlarımı arz eder, Prof.Dr. Ahmed Hamdi Furat'a Allah'tan rahmet dilerim. Bütün yoğunluklarına rağmen çalışmanın muhtelif kısımları için tekliflerini paylaşan Prof.Dr. Nail Okuyucu, Doç.Dr. Harun Yılmaz, görev yaptığım fakültede aynı odayı paylaştığım Doç.Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu ve uzun yıllardan beri ilminden istifade ettiğim Doç.Dr. Orhan Ençakar ve Dr. Okan Kadir Yılmaz'ı şükranla anıyorum. Teşvik edici ve yol gösterici sohbetleriyle bu çalışmaya katkı sağlayan Prof.Dr. Muhammed Enes Topgöl, Dr. Abdurrahman Bulut, Dr. Ömer Faruk Maden'e ve daha adını sayamadığım birçok dosta ve hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Fakülte-de verimli bir çalışma ortamı sağlayan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yönetimine, AYP projesi kapsamındaki desteklerinden dolayı TDV İSAM idaresi ve AYP koordinatörlüğüne teşekkür ederim. Yayın sürecinde katkılarını esirgemeyen Dr. Mustafa Demiray, yayın editörleri M. Murtaza Özeren ve Rabia Aydın, geliştirme editörü Doç.Dr. Emine Canlı, bibliyografya editörü Dr. Abdurrahman Kaya ve tasarımcı Ender Boztürk'ün yanı sıra yayınevinin kitap için emek gösteren bütün çalışanlarına titiz çalışmalarından ötürü minnettarım.

Son olarak bu çalışmanın getirmiş olduğu yoğunluklar sebebiyle kendileriyle geçirmem gereken vakitlerden feragat ederek sabır gösteren, tezin son dönemlerine denk gelen ve evlere kapanmak zorunda kaldığımız pandemi sürecinde evde huzurlu bir çalışma ortamı sağlamak için elinden gelen çabayı sarfeden, tezin kitaplaştırılması aşamasındaki yoğun süreçlerde anlayışlarını esirgemeyen eşim ve çocuklarım özel bir teşekkürü hak etmektedir.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Muhammed Usame Onuş

Üsküdar, Aralık 2025

Giriş: Muhteva ve Literatür

I. Muhteva

İslam tarihi boyunca İslam coğrafyasının farklı bölgeleri dönemlerine göre büyük ilim merkezleri olarak temayüz etmiş ancak siyasî ve sosyo-kültürel gelişmeler, ilmî faaliyetlerin yoğunluk kazandığı bu merkezlerin zamanla başka bölgelere kaymasına zemin hazırlamıştır. İslamî ilimler de teşekkül dönemlerinden itibaren söz konusu gelişmelerden nasibini almış, ulemanın ilmî faaliyetleri içinde buldukları coğrafyanın şartlarına göre farklı derecelerde etkilenmiştir. Özellikle bazı dönemlerde yaşanan siyasî ve askerî hadiseler ulemanın yaşadıkları şehirleri toplu halde terk ederek başka bölgelere göç etmelerine sebep olmuştur. Bu hareketlilik ilmî düşünce ve tedris faaliyetlerinde birtakım farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu tür dönemler İslamî ilimlerin tarihsel gelişiminde birer “kırılma” noktası olarak ele alınmayı ve dikkatli bir şekilde incelenmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu kırılma dönemlerinden birisi 5-7. (11-13.) yüzyıllar arasındaki döneme denk gelmektedir. Zira bu dönemde Moğol tehlikesi sebebiyle doğudan batıya, Haçlı istilasından dolayı da kuzeyden güneye doğru geniş çaplı bir göç dalgası yaşanmış ve Moğollar'ın Bağdat'a yönelmesiyle yaklaşık dört asırdır bir ilim merkezi konumunda olan bu bölgenin etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Bağdat'tan göç eden ulemanın kavşak noktasında bulunan Dımaşk ve Kahire'ye yönelmesi, bu iki şehri siyasî önemlerinin yanında ilmî ve kültürel bakımdan da merkez haline getirmiştir. Dımaşk ve Kahire'de kurulan medreselerin ulemaya uygun bir ilmî ortam sunması ilmî hareketliliği artırmış ve